

Dr. sc. Ivona Šego-Marić, docentica
Pravni fakulteta Sveučilišta u Mostaru

IMOVINSKOPRAVNI ASPEKTI OBITELJSKIH ODNOSA U BABILONU I ATENI

Autorica u ovom radu razmatra imovinskopravne aspekte obiteljskih odnosa u Babilonu i Ateni. Obitelj počiva na braku koji je u načelu monogaman. Usporednopravnom metodom atenskog i babilonskog obiteljskog prava analizira se društvena svrha braka s posebnim naglaskom na ugovor o braku kojim se uređuju imovinskopravni odnosi bračnih partnera prilikom zaključenja braka kao i tijekom trajanja braka. Analizira se i pravna priroda imovinskog jamstva za ponašanje supružnika u braku. Ovim radom nastoji se prikazati specifičnost pravne prirode obiteljskog prava u starom vijeku

Ključne riječi: ugovor o braku, stari vijek, *tirhatu*, *šeriktu*, *hedna*, razvod

Uvod

Stari vijek označava povijesno razdoblje koje karakterizira postojanje robovlasničke države i prava. Robovlasništvom započinje treći veliki stupanj u povijesti čovječanstva, a to je civilizacija.¹ Općenito se smatra da stari vijek obuhvaća vrijeme od postanka prvih država u 4. tisućljeću pr.Krista do 5.stoljeća odnosno do propasti Zapadnog Rimskog carstva.²

Osnovna karakteristika robovlasničkih država je pravna nejednakost, podjela na različite društvene slojeve te jak utjecaj teokratskih uvjerenja. Nastankom države, uz moralne norme i običaje nastaju i pravna pravila. Pri tome razlikujemo istočne države od zapadnih država. Istočne države nastaju u dolinama rijeka, karakterizira ih jak birokratski aparat i vladar koji ima neograničenu moć. Zapadne države nastaju na Mediteranu, uloga birokratskog aparata je manja što je bio preduvjet da se razviju određeni elementi demokracije unutar slobodnog sloja stanovništva.³ U ovom radu nastojat ćemo analizirati razvoj ugovora o braku u dvije najznačajnije države istočnog i zapadnog svijeta, Babilon i Atenu.

1 Mustafa Imamović, *Predavanja iz opće povijesti i prava političkih institucija*, Pravni fakultet Univerziteta u Sarajevu, Sarajevo, 2006., str.21.

2 Sima Avramović, *Opšta pravna historija-stari i srednji vek*, Pravni fakultet Univerziteta u Beogradu, Beograd, 1999., str.75.

3 Željko Bartulović, *Opća povijest prava i države*, Pravni fakultet Sveučilišta u Rijeci, Rijeka 2014., str.19

1. Imovinskopravni aspekti obiteljskih odnosa u Babilonu

Babilonska obitelj počiva na braku koji je u načelu monogaman. Monogamnost braka se mogla promijeniti u iznimnim situacijama o čemu govori najvažniji pravni izvor babilonskog prava, Hamurabijev zakonik koji predviđa uzimanje druge žene.⁴ Uzimanje druge žene bilo je uvjetovano i pravnim statusom stanovništva u Babilonu. Budući da Hamurabijev zakonik poznaje tripartitnu podjelu stanovništva na slobodne ljude *avilum*, međusloj *muškenum* te robove *wardum*, što je odgovaralo gospodarskom i političko pravnom životu Mezopotamije, brak i bračni odnosi bili su uvjetovani razlikama u pravnom statusu stanovništva.

Brak se sklapao ugovorom, a za njegovu valjanost se tražio pristanak roditelja.⁵ Ugovor o braku nema ništa sakralnog niti posebnog u odnosu prema ostalim ugovorima, ugovor zaključuje mladoženja i djevojčin staratelj.⁶ Nakon sklapanja braka žena dolazi u muževljevu kuću u kojoj živi i nakon eventualne muževljeve smrti. Žena se u babilonskom braku se mogla osigurati da ne odgovara za muževljeve dugove koji su nastali prije braka, međutim ako su dugovi nastali u braku, jednako odgovaraju.⁷

Prema odredbi članka 128. Hamurabijeva zakona koji govori o ugovoru kao *essentialia negotii* pravnog posla ugovora o braku stoji..." Ako čovjek uzme ženu, ali s njom ne sklopi (vjeridbeni) ugovor, ta žena mu nije supruga.⁸ Dakle sam brak ukoliko nije zaključen ugovorom proizvodi ništavne posljedice, a kao temeljni razlog sklapanja ugovora o braku je utvrđivanje međusobnih obveza bračnih partnera. Ova odredba nedvosmisleno potvrđuje da je žena u babilonskom pravu bila ne samo subjekt prava, nego joj je priznata i pravna i poslovna sposobnost.

Sam proces sklapanja braka bio je dosta specifičan što je odgovaralo tadašnjem vremenu kao i samom poimanju društveno političkih odnosa u Mezopotamiji. Razlika u pravnom statusu stanovnika u Babilonu nije imala učinka na sklapanje braka. S

4 Hamurabijev zakonik (Code of Hammurabi; njem. Kodex Hammurabi; franc. Code Hammourabi), skup pravnih propisa sastavljen između 1755. i 1750. pr. Kr po nalogu babilonskog kralja Hamurabija. Cijeli tekst uklesan na steli od crnog diorita, visine 2,25 m, pronađenoj u Suzi (Iran) kamo je donesena u XII. st pr. Kr. kao ratni plijen. Danas se čuva u Louvreu. Pisan je klinopisom na akadskom jeziku; isprva nečitljivi dijelovi u cijelosti su rekonstruirani s pomoću kopija zakona, sačuvanih na glinenim pločicama, Navrhu je stupa lik Hamurabija, koji prima zakon iz ruku boga Šamaša. Zakonik se sastoji od prologa, 282 članka (formirana u prvom izdanju iz 1902) i epiloga. U prologu se Hamurabi veliča kao pravedan kralj koji donosi Zakonik radi uspostave mira i pravednosti, a u epilogu se zaziva kletva protiv onih koji bi Zakonik kršili ili mijenjali. Odredbe Hamurabijevog zakonika imaju kazuistički karakter, ali su razmjerno sustavno posložene i odnose se na građansko, bračno i obiteljsko, nasljedno, postupovno, a najviše na kazneno pravo. Monogobrojni prijepisi i izvodi Hamurabijeva zakonika potvrđuju njegovu dugotrajnu primjenu te utjecaj na pravne sustave Sr. istoka. (PRAVNI LEKSIKON, Leksikografski zavod Miroslav Krleža, Zagreb, 2007., str. 400.)

5 Raifa Festić, *Opća historija države i prava*, Studentska štamparija Univerziteta, Sarajevo, 1998., str. 67.

6 Šefko Kurtović, *Opća povijest prava i države- stari i srednji vijek*, Udžbenici Sveučilišta u Zagrebu, Zagreb, 2005. str. 65.

7 Čl. 151. Usp. čl. 152. Hamurabijevog zakonika u: ZAKONICI DREVNE MESOPOTAMIJE, Službeni list SCG- CID, Beograd-Podgorica, 2003., str. 161. i 162. (dalje- Zakonici drevne Mesopotamije)

8 Zakonici drevne Mesopotamije, str. 159.

tim u svezi rob je mogao biti suprug slobodne žene, i robinja supruga slobodnog čovjeka a da i dalje ostane robinja svoga gospodara.⁹ Što se tiče pravnog statusa djece koja se rode u odnosu slobodnog čovjeka i roba, ona nasljeđuju pravni status majke. S tim u svezi članak.175. Hamurabijeva zakonika propisuje: "Ako dvorski rob ili rob muškenuma uzme kćer (slobodna) čovjeka i ona izrodi djecu, vlasnik roba ne može tražiti da djeca kćeri (slobodna)čovjeka budu robovi."¹⁰ U slučaju da je muž slobodan a žena robinja, postaju slobodnima u času očeve smrti. Otac je mogao djecu rođenu sa robinjom izjednačiti sa vlastitom zakonitom djecom izjavom "Vi ste moja djeca". Imovinski učinci ove izjave idu u smjeru da djeca njegove žene i djeca robinje nakon očeve smrti dijele očevu imovinu na jednake dijelove.¹¹ Ukoliko otac djecu rođenu sa robinjom za života ne učini slobodnima, odredbama članka 171. Hamurabijeva zakonika, postaju slobodnima u trenutku očeve smrti.¹²

Uloga koju su imali roditelji pri sklapanju braka bila je iznimno važna. Prema odredbi članka 155. Hamurabijeva zakonika otac sinu odabire zaručnicu.¹³ Postoji i situacija koju predviđa navedeni zakonik po kojoj iako otac sinu izabere zaručnicu pa je njegov sin ne spozna, a on sam spava u njezinu krilu, toj djevojci je bilo potrebno platiti polovicu mine srebra i vratiti joj sve što je donijela iz očeve kuće te joj je bilo dopušteno da se uda za čovjeka kojega sama odabere.¹⁴ U skladu sa ulogom koju je otac obitelji imao u babilonskom pravu, u članku 166. Hamurabijeva zakonika se predviđa da se najmlađem sinu, kojem otac za života nije izabrao ženu, nakon očeve smrti da novac za *tirhatu* kako bi i on imao mogućnost da se oženi.¹⁵

Prvi korak u samoj proceduri sklapanja braka je poklon koji je mladoženja davao ocu svoje buduće nevjeste.¹⁶ Taj poklon se zvao *tirhatu*. *Tirhatu* je termin koji ne izražava kupovnu cijenu žene već poklon mladoženje djevojčinu ocu, znak pažnje, a nipošto kao akt kupovine jer je mladoženja taj poklon mogao ali nije morao dati nevjestinom ocu.¹⁷ Ukoliko bi mladoženja odbio uzeti djevojku bez valjanih razloga, *tirhatu* bi ostajao u očevoj imovini o čemu govori odredba članka 159. Hamurabijeva zakonika.¹⁸ Postojala je i obratna situacija o kojoj govori članak 160.

9 Šefko Kurtović, *nav.dj.*, str.65.

10 *Zakonici drevne Mesopotamije*, str.164.

11 "Ako čovjeku žena izrodi djecu, i njegova mu robinja(također) izrodi djecu, pa otac za života djeci što mu je robinja izrodila kaže Moja djeco, i pribroji ih djeci svoje žene, i potom otac umre, djeca njegove žene i djeca robinje razdijeliće očevu imovinu na jednake dijelove"(Zakonici drevne Mesopotamije, str.164., čl. 170.)

12 Šefko Kurtović, *nav.dj.*, str.66.

13 "Ako čovjek svojem sinu odabere zaručnicu, njegov je sin spozna, pa kasnije sam u njezinu krilu spava i uhvate ga, taj čovjek da se sveže i baci u vodu" (Isto., str.162.)

14 *Zakonici drevne Mesopotamije*, čl.156., str, 162.

15 "Ako čovjek uzme žene sinovima koje ima, za najmlađeg sina ne uzme ženu, kad se sinovi nakon očeve smrti stanu dijeliti, svojem najmlađem bratu koji nije uzeo ženu, poviše njegova dijela daće novca za *tirhatu* i time mu omogućiti da se uzme ženu." (Zakonici drevne Mesopotamije, čl.166., str.163.)

16 Srđan Šarkić-Dragoljub Popović, *Veliki pravni sistemi i kodifikacije*, Izdavačka kuća Draganić, Beograd 1996., str.16.

17 *Zakonici drevne Mesopotamije*, bilješka br.36., str, 160.

18 "Ako čovjek u kuću (budućeg) tasta donese bi-bi-lam, da *tirhatu* zatim baci pogled na drugu ženu i (budućem) tastu izjavi. "Neću da uzmem tvoju kćer" djevojčin otac zadržava sve što mu je donijeto" (Zakonici drevne Mesopotamije, čl.159., str.162).

Prema navedenoj odredbi ako čovjek u kuću budućeg tasta donese *bi-ib-lam*, da *tirhatu*, pa djevojčin otac potom izjavi "Nedam ti svoju kćer" da vrati dvostruko sve što mu je donijeto.¹⁹ U slučaju klevete, vraćao se dvostruki iznos onoga što je bilo doneseno o čemu govori članak 161. Hamurabijeva zakonika.²⁰ S obzirom na teokratsko poimanje života i svijesti, u Babilonu postoje posvećenice. Među njima je bilo razlika s obzirom na stupanj posvećenja. Tako su postojale posvećenice koje nisu živjele u hramu i koje se nisu smjele udavati, posvećenice u hramu koje nisu tamo živjele i mogle su se udavati te posvećenice koje su živjele u hramu i koje su svoj život posvetile Bogu i nisu se udavale. S tim u svezi kći koja je bila posvećenica nije mogla učestvovati u očevim poslovima *mortis causa* ukoliko joj otac ..." da miraz, uda je za čovjeka i izda joj ispravu sa žigom".²¹ U slučaju da bračni status posvećenice za života oca nije bio riješen, ta obveza je prelazila na njenu braću. O tome govori članak 184. Hamurabijeva zakonika koji glasi: "Ako čovjek svojoj kćeri svjetovnoj posvećenici, ne da miraz, ne uda je za čovjeka, i potom otac umre, njena braća daće joj miraz razmjeran očevoj imovini i udaće je za čovjeka (naći joj muža)".²²

Postojao je još jedan oblik osiguranja žene i djece u slučaju smrti oca obitelji. Originalan izraz je glasio *nu-du-na-am* i označavao je poklon koji muž ženi pokloni za vrijeme braka, sastojao se od oranice, voćnjaka, kuće ili novca.²³ Ovaj oblik imovinskog osiguranja žene i djece nije bio obavezan, ali u slučaju da se dodjeljuje članak 171. Hamurabijeva zakonika predviđa da ukoliko čovjek svojoj ženi pokloni za vrijeme trajanja braka polje, voćnjak ili druga dobra, potrebno je bilo o tome ostaviti pismeni trag. Taj pismeni trag je bio garancija da djeca ne osporavaju majci imovinu i da majka tu imovinu može dati bilo kojem sinu ..." (ali) ne može dati nekome sa strane."²⁴ Ukoliko muž nije dao *nudunu*, njegovoj ženi pripada jednak dio nasljedstva kao i djeci, ali ukoliko udovica napusti muževljevu kuću da bi se preudala, u tom slučaju *nudunu* pripada njenoj djeci.²⁵

Sklapanjem braka mladenka je dolaskom u novu kuću donosila miraz koji se zvao *šeriktu*. Tijekom braka *šeriktu* ostaje ženina imovina iako sudeći prema odredbama članaka 138., 142. i 149., Hamurabijeva zakonika imovinom koja je predmet *šeriktua* upravlja muž. Te odredbe se odnose primarno na postupak rastave braka. Primjerice prema odredbama članka 138. Hamurabijeva zakonika ako muž želi otpustiti svoju ženu..."daće joj uzdarje dobijeno kod sklapanja braka i vratiti miraz (*šeriktu*) koji je donijela od oca i potom je može otpustiti".²⁶ Članak 142. navedenog zakonika se odnosi na slučaj u kojem žena ne snosi nikakvu krivicu i

19 Isto, čl. 160.

20 "Ako čovjek u kuću (budućeg) tasta donese *bi-ib-lam*, da *tirhatu* i potom ga njegov prijatelj toliko okleveta da njegov tast na to izjavi "Nećeš se oženiti mojom kćerkom" da vrati dvostruko sve što mu je donijeto, njegov prijatelj ne može uzeti njegovu (nesuđenu) ženu." (Zakonici drevne Mesopotamije, str. 163.)

21 *Zakonici drevne Mesopotamije*, čl. 183. str. 166.

22 Isto.

23 Fusnota br. 39. (*Zakonici drevne Mesopotamije*, str. 164.)

24 Isto, str. 161., čl. 150.

25 Srđan Šarkiće-Dragoljub Popović, *nav. dj.*, str. 16.

26 *Zakonici drevne Mesopotamije*, str. 160

ljagu za ponašanje u braku, za razliku od muža, žena ima pravo uzeti svoj miraz i vratiti se očevoj kući.²⁷ Žena koja u braku oboli od neke bolesti nije mogla biti otpuštena iako njen muž ima pravo dovesti drugu ženu u kuću. Ukoliko ženin ponos, moral i druge vrijednosti ne dopuštaju da živi u kući u kojoj je dovedena druga žena i to odbije, muž joj je dužan vratiti *šeriktu* koji je donijela.²⁸

U slučaju da žena umre za vrijeme trajanja braka, njen miraz pripada njenoj djeci.²⁹ Ukoliko umrla žena nije imala djece, u tom slučaju članak 163. Hamurabijeva zakonika predviđa da ... "njezin miraz pripada kući njezina oca".³⁰ U slučaju da žena koja se preuda rodi djecu i u drugom braku, njen miraz dijele djeca iz prvog i iz drugog braka, a ako nema djece u drugom braku, njen miraz pripada djeci rođenoj u prvom braku.³¹

Miraz se sastoji od pokretnih i nepokretnih dobara. Žena u babilonskom pravu ima pravnu i djelatnu sposobnost, mogla je raspolagati svojom imovinom, sklapati pravne poslove i svjedočiti na sudu.³² Bez obzira na određena ženina prava u Babilonu, ne može se tvrditi da je bila izjednačena sa mužem i sa pravima koja su mužu pripadala. Žena u Babilonu je uglavnom roditeljica, odgojiteljica i domaćica.³³ Najvažnija društvena svrha braka bila je rađanje zakonitog potomstva. Ukoliko rađanje potomstva nije bilo ostvarivo, onda je bio dopušten i drugi brak ili robinja-konkubina koja bi dala potomstvo. Međutim ukoliko je zakonita supruga bila besprijeekorna supruga onda je odluka o drugom braku bila u njezinim rukama.³⁴ Ukoliko muž želi raskinuti brak sa besprijeekornom ženom koja je bila nerotkinja, onda ju je bio dužan obešteti.³⁵

Žena je imala pravo na razvod u slučaju da njen muž izlazi, da je ponižava, da je neosnovano optužuje za preljub, ako je muž napusti i ode u neko drugo mjesto, ukoliko je bolesna ima pravo na uzdržavanje do smrti, ali i u tom slučaju ona ima pravo na razvod braka.³⁶

Brak je prestajao smrću jednog od supružnika ili razvodom. Postupak razvoda je bio lakši za muškarce nego za žene. Žena je morala biti vjerna, nije smjela ponižavati

27 "Ako žena toliko omrzne svoga muža da izjavi "Nećeš me više imati", njezin moral da ispita mjesno vijeće starješina, pa ako je ona bez zamjerke i ljage, a njen muž izlazi, i ako je ponižava, ta žena ne snosi krivicu, uzeće svoj miraz i vratiti se u kuću svoga oca" (Isto., str.161.)

28 Čl.149. Hamurabijevog zakonika (Isto.)

29 "Ako čovjek uzme ženu, ova mu izrodi djecu, i potom umre, njezin otac ne može potraživati njezin miraz (*šeriktu*); njezin miraz pripada njenoj djeci" (*Zakonici drevne Mesopotamije*, str.163., čl.162.)

30 *Zakonici drevne Mesopotamije*, str.163

31 "Ako ta žena, tamo gdje se odseli, izrodi djecu sa drugim mužem, i potom umre, njezin će miraz podijeliti ranija sa kasnijom djecom". Usp. "Ako drugom mužu ne izrodi djecu, djeca njezina prvoga muža dobiće njen miraz" (*Zakonici drevne Mesopotamije*, str. 164., čl.173. Usp.čl.174.)

32 Željko Bartulović, *nav.dj.*, str.27.

33 Šefko Kurtović, *nav.dj.*, str.67.

34 Isto., str.65.

35 Isto. (Obeštećenje je ovisilo o muževljevom imovinskom statusu:avilu je davao uvijek tri puta veće obeštećenje nego muškenu.Prva uzorna supruga uvijek zadržava pravo prvenstva a robinji –konkubini koja izrodi djecu i koja se "nadmeće" sa svojom gospodaricom, supruga će staviti oznaku i ubrojiti je među ostale robinje. Robinja koja je izrodila djecu ne može biti prodana. Više o tome, Šefko Kurtović, *nav.dj*,str.65.)

36 Isto.,str.66.

muža, zapuštati kuću što vidimo iz članka 141. Hamurabijeva zakonika. Prema navedenoj odredbi "Ako žena (slobodna)čovjeka koja živi u njegovoj kući odluči da ga napusti da bi se posvetila "poslovima", tako zapusti svoju kuću (i)ponizi svog muža, da se to dokaže; ako njezin muž odluči da je otjera, otjerat će je i ništa joj nije dužan dati na ime otpremnine za razvod. Ako njezin muž nije odlučio da je otjera i oženi se drugom ženom, prva žena može ostati u kući svoga muža kao robinja".³⁷

S obzirom na ratne okolnosti i slučaj da je muž zarobljen i da u kući nema dovoljno sredstava za život, njegova žena je mogla otići u kuću drugoga bez ikakve krivnje i osude.³⁸ Suprotno tome, žena koja je napustila muža koji je ratni zarobljenik a ima dovoljno sredstava za život, kažnjavala se bacanjem u vodu.³⁹ Žena je bila dužna vratiti se mužu koji se vrati iz ratnog zarobljeništva, osim u slučaju da je izvirgao ruglu svoje rodno mjesto. Ukoliko bi bilo potomaka u drugom braku, žena je tu djecu ostavljala i vraćala se svom prvom mužu.⁴⁰

Udovica koja je imala malodobnu djecu se mogla preudati jedino ukoliko bi dobila sudsku dozvolu, a imovinu prvog muža suci povjeravaju na upravljanje drugom mužu jer se obiteljska imovina nije mogla prodati. Žena u braku je morala biti vjerna muškarcu, sankcije su bile pogibeljne za ženu, iako postoji mogućnost da muž oprostí ženi o čemu govori član. 129. koji kaže: "Ako žena(nekog)čovjeka bude uhvaćena u ložnici sa drugim čovjekom, vezaće ih i baciti u vodu. Ako muž te žene želi poštediti svoju ženu, i kralj svoju svojinu (roba)mogu se poštediti."⁴¹

2. Imovinskopravni aspekti obiteljskih odnosa u Ateni

Kada govorimo o atenskom pravu tu prvenstveno mislimo na običajno pravo jer je državni normativni apsolutizam bio stran grčkom poimanju prava i države. Atensko pravo je bilo posebno u formalno-pravnom smislu, s ne u sadržajnom, materijalno-pravnom pogledu.⁴² Brak i obitelj su bili područje običaja, područje gdje su pravo, moral i vjera usko povezani.⁴³ Atensko zakonodavstvo se nije zasnivalo na jedinstvenom zakoniku kao što je to bio slučaj sa babilonskim pravnim sustavom. Atenski zakonodavci su dali veći doprinos u materiji ustavnog prava nego u sferi privatnog.⁴⁴

Narodna skupština je donosila zakone na način da je potvrđivala postojeće običaje koji su atenski građani upražnjavali. Efijaltovim reformama 462.g pr.Krista ocjena usklađenosti novih propisa sa običajima predaka povjerena je Helijsi kao vrhovnom sudskom organu.⁴⁵ Svi odnosi vezani za brak i obitelj u Ateni su bili

37 *Zakonici drevne Mesopotamije*, str.160.

38 Isto., str.159., čl.134.

39 Isto. čl.133.a

40 "Ako je čovjek odveden kao ratni zarobljenik i u njegovoj kući nema dovoljno za život, pa njegova žena prije njegova povratka ode u kuću drugoga i izrodi mu djecu, (i) kasnije se njezin muž vrati u svoje rodno mjesto, žena da se vrati prvom mužu, a djeca ostaju ocu." (Isto., str.160.čl.135.)

41 Isto., str.159.

42 Šefko Kurtović, *nav.dj.*, str.105

43 Isto, str.110.

44 Detaljnije o tome, Srđan Šarkić-Dragoljub Popović, *nav.dj.*, str.20.-29.

45 Efijalt, reformator u staroj Ateni. Oko 462.g.pr.Kr. suzio je nadležnost areopaga na suđenja za uboj-

određeni običajnim pravom. Brak je u Ateni bio veoma važna ustanova, neženjama su bile čak nedostupne neke državne funkcije.

Ugovor o braku postojao je i u Ateni, bio je formalan u vidu sporazuma između mladoženje i staratelja mlade kyrios (*engue*).⁴⁶ *Engiezis* je sklapanje braka ugovorom madoženje i oca obitelji, a *epidikasija* sklapanje braka pred sudom ili službenikom.⁴⁷ Atensko pravo dakle poznaje dva načina sklapanja braka za razliku od babilonskog koje je poznavalo samo ugovor između mladoženje i mladenkina oca ili staratelja. Sa osamnaest godina muška djeca su stjecala ne samo pravnu i političku zrelost nego i bračnu, mada su brak zaključivali najčešće oko tridesete godine života.⁴⁸ U znanosti postoje različita mišljenja o karakteru kao i o pravnoj prirodi tog ugovora.⁴⁹

Prilikom zaključenja braka obično kyrios djevojke daje uz nju miraz (*proix*)u novcu ili naturi(kuća, zemlja), iako to nije uvjet pravovaljanosti braka.⁵⁰

Bitan element tog ugovora bio je ženidbeni dar koji se zvao *hedna*. Vremenom se *hedna* pretvara u simboličnu kupnju iako je u svojim počecima označavala svojom veličinom namjeru kupovine žene. Za razliku od Babilona, u Ateni ne postoji obveza ženinog miraza koji bi joj služio kao eventualno imovinsko osiguranje u braku. Iako nije postojala obveza, taj miraz se često davao, a označavao je djevojčin udio u obiteljskom nasljeđu. Žena nije mogla upravljati mirazom, on je smatran dijelom nasljeđa koje će naslijediti sinovi rođeni u tom braku. Iako poslovnu sposobnost Atenjanki mnogi povjesničari nazivaju ograničenom, vjerojatno je uopće nije ni bilo, budući da su valjano zaključiti ugovor i dogovoriti posao mogli isključivo skrbnici.⁵¹

Brak u Ateni jednako kao i u Babilonu je bio načelno monogaman.⁵² Muž je bio ženin staratelj, žena obavlja posao majke odgojiteljice. Unatoč ženinom potlačenom položaju i isključenosti iz javnog života, njezina uloga za razvoj društva je vrlo značajna jer su upravljanje imanjem i briga o povjerenim poslovima (posebice za izbjavanja muža radi vojne ili dugotrajnog puta i zasjedanja u Skupštini)pridonosili

stva i vjerska pitanja, dok je sudske funkcije prenio na Heliaju, a nadzorne i upravne(uključujući pret-hodno ispitivanje kandidata za arhonte-dokimasia) na bule i ekleziju, čime je pripremio tlo za konačni razvoj atenske demokracije. (PRAVNI LEKSIKON, str.288.)

46 Detaljnije o tome, Fikret Karčić, *Komparativna pravna historija, predavanja i pravni tekstovi*, Pravni fakultet Univerziteta u Sarajevu, Sarajevo, 2007., str.55.

47 Željko Bartulović, *nav.dj.*, str.45.

48 Šefko Kurtović, *nav.dj.*, str.111.

49 "Prema jednima on je imao konstitutivno djelovanje, tj., brak je nastajao čim je sporazum zaključen. Prema drugom stajalištu, brak je pravovaljan tek kada se nakon sporazuma uspostavi zajednica života supružnika (*synoikein*). Nejasna je i pravna priroda tog ugovora, dok jedni u njemu vide reminiscenciju nekadašnjeg ugovora o kupovini žene- jer u homersko doba mladoženja morao davati ženidbeni poklon-hednu, koji je predstavljao simboličnu cijenu, drugi tu prepoznaju ugovor o jamstvu jer ista riječ *engye*, označava jamstvo. Shodno ovom drugom mišljenju, kod Atenjana se žena nije prodavala nego povjeravala mužu. Poslije zaključenja sporazuma se priređivalo svadbeno veselje na kojem se između ostalog pjevala pjesma bogu prve bračne noći, Himeneju." (Sima Avramović, *nav.dj.*, str.180.)

50 Isto.

51 Zrinka Erent Sunko, *Obitelj u demokratskoj Ateni-institucija i polis u malom*, Zbornik Pravnog fakulteta u Zagrebu, Pravni fakultet Sveučilišta u Zagrebu, Zagreb, 2007., vol.57.,No.3., str.611

52 Monogamnost je ipak bio kontroverzan pojam. Pojavom velikog broja slobodnih žena- *hetera*, kao i mladića koji su se prostituirali – *efeba*, učinilo je da se status formalno monogamnog braka u praksi pretvori u razvratnu poligamiju. (Srđan Šarkić-Dragoljub Popović, *nav.dj.*, str.35.)

napretku cijelog društva.⁵³ Vrlo je specifično za bračno pravo u Ateni činjenica da je muž mogao ženi u času svoje smrti odabrati muža, pa čak i za vrijeme trajanja braka imao je ingerenciju da vlastitu ženu uda za drugoga, najčešće iz razloga ako muž ne može uzdržavati ženu ili ako nisu imali djece. Ovo na nedvosmislen način govori o tome da žena u Ateni nije imala djelatnu sposobnost i da je muž bio njen skrbnik.

Da bi dijete bilo zakonito moralo je biti rođeno u braku koji je sklopljen u formi *engue* ili *epidiaksija*. Izvanbračna djeca su imala status meteka, nisu imala politička prava i u skladu sa običajima kojima se uređivao status meteka, mogli su stjecati imovinu do određene vrijednosti. Odnos roditelja i djece je određen moralom, djeca su dužna poštovati kult obitelji što bi značilo da ne možemo govoriti o pravima djece u smislu pozitivnog prava. Do vladavine Solona otac je djecu mogao prodati u ropstvo, a nakon toga otac je mogao nepokornu djecu izgnati iz kuće.⁵⁴ O životu a samim tim i o smrti odlučuje otac koji bi primanjem u naručje odlučivao da li će dijete zadržati na životu.

U Ateni su sinovi nužni nasljednici, kćeri nisu mogle biti nositeljice prava vlasništva kao ni izvanbračna djeca jer nisu dio obitelji. Uvijek se nasljeđuje po muškoj liniji, s tim da je zanimljivost da ukoliko nema sinova, nasljeđuju braća, pa djedovi ali ako nema braće umrlog da umrloga nasljeđuju sestre.⁵⁵ S tim u svezi postojao je jedinstven pravni režim koji se primjenjivao za jedinicu kćer ili *epikleru*.

Ostavitelj koji je imao jedinicu kćer mogao je oporukom odrediti srodnika nasljednika koji će oženiti njegovu kćer. Ukoliko bi ostavitelj umro bez oporuke tada je arhont-eponim preuzimao brigu o epikleri. Stupanje u brak se smatralo moralnom obvezom, iako ne stupanje u brak nije povlačilo nikakve sankcije već samo moralnu osudu.⁵⁶

Epidiaksija kao forma stupanja u brak primjenjivala se u izuzetnim prilikama kao što je udavanje bogate nasljednice ili prilikom ženidbe usvojenika. S obzirom da se brak zaključivao najčešće bez sudjelovanja javnih službenika na isti način je dolazilo i do razvoda. Muž je mogao razvrći brak jednostavnim vraćanjem žene njenoj obitelji.⁵⁷ Ukoliko je žena zahtijevala razvod, morala se obratiti arhontu eponimu (*arhon eponymos*) pismenim zahtjevom u kojem je morala iznijeti sve razloge za razvod. U slučaju da je muž bezobzirno i surovo postupao sa ženom, postupak za razvod braka mogao je pokrenuti ženin otac zahtijevajući da se kći vrati u njegovu kuću.⁵⁸

Postojalo je više razloga za razvod braka, atimija kao i ropstvo muža bili su najvažniji. Atimija je kazna koja je označavala gubitak građanskih prava koja su ponekad izricali atenski sudovi. Obično se izricala kazna gubitka onog prava koje je bilo povrijeđeno (isključenje iz zajednice, zabrana pristupa svetištu). Potpuna atimija uključivala je konfiskaciju imovine. Izricala se najčešće državnim dužnosnicima, lopovima, prostitutkama, svodnicima, nesavjesnim korisnicima političkih prava ili

53 Zrinka Erent-Sunko, *nav.dj.* str.605.

54 Šefko Kurtović, *nav.dj.*, str.111.

55 Detaljnije o tome: Šefko Kurtović, *nav.dj.*, str.111. Usp. Sima Avramović, *nav.dj.* str.182.

56 Srđan Šarkić-Dragoljub Popović, *nav.dj.*, str.35.

57 Šefko Kurtović, *nav.dj.*, str.110.

58 Srđan Šarkić-Dragoljub Popović, *nav.dj.*, str.35.

prava podizanja tužbe, podnositeljima prijedloga protivnim zakonu, povrediteljima hramova i bogova.⁵⁹

Za vrijeme vladavine Perikla, određeno je da će atenski građani biti samo oni koji su rođeni u braku u kome su oba roditelja čime se Atena zatvara za brakove sa neatenjankama, te je na taj način krug državljanstva bio znatno sužen.⁶⁰

Potrebno se osvrnuti na bračne veze robova u Ateni, koji su se također ženili. Brak robova bio je ugovorno privatna i faktična stvar u kojoj izostaju imovinski elementi zaključenja braka kao kod slobodnih stanovnika Atene. Državni robovi su imali određenu pravnu i djelatnu sposobnost, mogli su zasnovati obitelj, dobivali su određenu naknadu za svoj rad, a mogli su i sami imati robove.⁶¹ Privatni rob je bio *res*, gospodareva imovina i kao takav mogao je biti mučen i kažnjavao, no nije smio biti zlostavljan te je u tom slučaju imao pravo na azil. Gospodar ga nije smio ubiti.⁶² Što se tiče kaznenih djela protiv obitelji, kaznenim djelom se smatralo surovo postupanje djece prema roditeljima, staratelja sa povjerenim im osobama i slično.⁶³ Ženina nevjera je davala mogućnost mužu da ubije ljubavnika na licu mjesta što je predstavljalo veoma primitivan oblik samopomoći. Ukoliko ga nije htio ubiti imao je mogućnost da ga putem tužbe *graphe moicheias* pozove na materijalnu odgovornost. Kaznena djela u Ateni su u nekim slučajevima tužena privatnom (*dike*) ili javnom (*graphe*) tužbom.⁶⁴ Ukoliko bi muž oprostio ženi nevjeru, a uz to još i nastavio s njom živjeti, tada atensko pravo predviđa atimiju, odnosno gubitak časnih prava.⁶⁵

3. Zaključak

Usporednopravnom analizom babilonskog i atenskog prava u materiji obiteljskog prava nastojali smo istražiti neke imovinskopravne aspekte obiteljskih odnosa. Osnovna razlika babilonskog i atenskog prava jeste postojanje odnosno nepostojanje zakonodavne regulative.

Dok je u Babilonu ugovor o braku bio normiran odredbom 128. najvažnijeg pravnog izvora u to vrijeme, Hamurabijeva zakonika, ugovor o braku u Ateni se temeljio na običajnim normama u kojima su se ispreplitali vjera i moral. Određenu paralelu je moguće povući s obzirom na formalnu monogamnost i babilonskog i atenskog braka, kao i na činjenicu da je brak zajednica života muškarca i žene. Institut miraza je i u babilonskom kao i u atenskom pravu imao funkciju osiguranja žene u braku te je bio imovinska potpora novoj obitelji. Tim mirazom međutim ne

59 PRAVNI LEKSIKON, str.50. Usp. Šefko Kurtović, *nav.dj.*, str.113.

60 Šefko Kurtović, *nav.dj.*, str.92. Usp. PRAVNI LEKSIKON, str.1064.-1065. (Periklo-atenski državnik 495.pr.Kr.-Atena, 429.pr.Kr.). Svojim reformama razgraničio je nadležnost najviših državnih tijela (areopag-bule-eklezija), Gotovo sve funkcije učinio dostupnima svim građanima i pretvorio ih u izborne, često kockom) te uveo dnevnicu za obavljanje većine javnih funkcija i *graphe* paranomon. Ograničio je pravo atenskog građanstva na djecu kojima su oba roditelja bili slobodni Atenjani. Njegovo doba smatra se vrhuncem atenske demokracije).

61 Zrinka Erent-Sunko, *nav.dj.*, str.620.

62 Isto.

63 Srđan Šarkiće-Dragoljub Popović, *nav.dj.* str.37.

64 Detaljnije o tome: Srđan Šarkiće-Dragoljub Popović, *nav.dj.* str.37.

65 Sima Avramović, *nav.dj.*, str.181.

upravlja žena već muž, kako u babilonskom tako i u atenskom pravu. Obiteljski odnosi su temeljeni na običajnim konvencijama, na odnosu muža i žene koji je patrijarhalan, na odnosu u kojem žena rađa i odgaja djecu, te se bavi poslovima vezanim uz domaćinstvo što je odgovaralo tadašnjem društvenom shvaćanju mjesta i uloge koju je žena imala.

Na kraju navodimo primjer ugovora o braku 6 godine Nabanidusa, 549.g.pr.Kr iz Mezopotamije. Ovaj ugovor nam govori o ugovoru o braku u kojem se uređuju imovinskoopravni odnosi vezani uz vjenčani dar, te na ovom primjeru možemo vidjeti da su u određenom smislu države starog istoka a i zapada postavile temelje za razvoj ovog instituta u budućnosti.

"Nabu-Nadin –Akhi, sin Bel-Akhi-idina, sin Arad-Nergala, rekao je Šum-Ukinu, sinu Mušallimu "Daj svoju kćerku djevicu Ina-Esaggil-Banat mome sinu Uballit-Su-Gula." Šum-Ukim ga je čuo i dao svoju kćer djevicu Ina-Esaggil-Banat za njegovog sina Uballit-Su-Gula. Dao je Nabu-Nadin-Akhi-Ju jednu manu novca, Latubašini , kao njen miraz. Šum-Ukin je Nabu-Nadin-Akhiju dao na ime miraza koji u potpunosti iznosi jednu manu novca, svog roba Nanu-Kiširata koji vrijedi 2/3 mane novca. Šum-Ukin će platiti Nabu-Nadin-Akhiju ostatak od 1/3 mane novca i miraz će na taj način biti kompletiran".⁶⁶

66 Fikret Karčić, *Pravni tekstovi –odabrani izvori za Opću historiju države i prava*, Pravni fakultet Univerziteta u Sarajevu. Sarajevo, 2004., str.13.

Dr. sc. Ivona Šego-Marić, Assistant Professor
Faculty of Law, Univeristy of Mostar

THE PROPERTY-LEGAL ASPECTS OF FAMILY RELATIONS IN BABYLON AND ATHENS

Summary

The author takes into consideration the property-legal aspects of family relations in Babylon and Athens. The family relies on the marriage which is in principle monogamous. Using the comparative legal method of the Athenian and Babylonian family law, this paper analyses the social purpose of marriage with a special emphasis on the marriage agreement which defines the property-legal relations of spouses at the moment of entering the marriage as well as during the time of its existence. This paper also analyses the legal property warranty for the conduct of spouses in marriage. The aim of this paper is to present the particularities from the legal aspect of family law in antiquity.

Keywords: marriage agreement, antiquity, *tirhatu*, *šeriktum*, *hedna*, divorce